

Landschap als uitgangspunt voor planning en ontwerp

Interdiscipline: oplossing voor bedreigingen van disciplinaire verkaveling

Ruimtelijke planning en landschapsarchitectuur kunnen niet los van elkaar worden gezien en de scheiding tussen beide is zeer relatief.

Geworteld in hetzelfde landschap zijn ruimtelijke planners en landschapsarchitecten veroordeeld tot samenwerking. Bovendien is de onvolledige perceptie van landschap van beide disciplines een bedreiging voor de ruimtelijke kwaliteit.

Ruimtelijke planning en landschapsarchitectuur; ze vormen een dichotomie¹. Waar gepland wordt, zijn ook architecten nodig en waar ontworpen wordt zijn planners in het spel. Ze werken aan hetzelfde landschap en toch zijn er grote verschillen in hun benadering en taken. Ze hebben hun eigen denkkaders en spreken een eigen taal. Denk hierbij aan de vormentaal van landschapsarchitecten en de termen van organisatie waarin planners spreken. Het is voor het landschap van belang dat er samenhang bestaat tussen de plannen van de beide disciplines.

Met dit essay wil ik een bijdrage leveren aan het debat over de waarde van een combinatie van ruimtelijke planning en landschapsarchitectuur. Het is een verslag van mijn zoektocht naar voorwaarden voor samenhang in de plannen van de beide disciplines. Het verhaal is geschreven vanuit een theoretisch perspectief. Dit heeft als voordeel dat ik gebruik kan maken van de abstracties die anderen reeds hebben uitgevoerd. De theoretische inslag brengt ook een beperking met zich mee: de koppeling van mijn bevindingen aan de praktijk is niet gemaakt. Hier ligt uitdaging voor de toekomst.

In het eerste deel van dit artikel probeer ik de noodzaak aan te tonen van een brede voorstelling van landschap in ruimtelijke planning en landschapsarchitectuur. Vervolgens wordt in het tweede deel een uitspraak gedaan over de verschillen tussen de vakgebieden. Dit gebeurt aan de hand van een analyse van theoretische modellen zoals die door Wageningse ruimtelijke planners en landschapsarchitecten worden gebruikt. Tot slot worden in het laatste deel aanbevelingen gedaan voor de uitoefening van ruimtelijke planning en landschapsarchitectuur in de toekomst.

Brede landschapsbenadering

De dichotomie is verankerd in het gezamenlijke object van ruimtelijke planning en landschapsarchitectuur: het landschap. Het woord landschap is conceptueel van aard, dat wil zeggen dat het een woord is waar interpretaties aan worden gegeven. Deze interpretaties kunnen sterk verschillen. Ik ga ervan uit dat ieder landschapsbegrip gezien mag worden als

object van ruimtelijke planning en landschapsarchitectuur. Het landschapsmodel van Maarten Jacobs wordt gebruikt als voorbeeld. Het is een landschapsbeeld met een antropocentrische, *niet-stoffelijke* basis in plaats van een meer gebruikelijke *stoffelijke* basis. Stoffelijke modellen worden gezien als een representatie van in de ruimte waarneembare fenomenen, terwijl niet-stoffelijke modellen niet direct aan ruimtelijk waarneembare fenomenen kunnen worden opgehangen.

Jacobs schrijft over het landschap zoals dat aan de mens verschijnt. Onze houding is objectief, normatief of expressief. Een natuurwetenschapper ziet het landschap vooral als object. Voor hem is het een complex samenspel van wetten en systemen. Dit 'ware landschap' kunnen we waarnemen als een stelsel van feiten in de fysieke werkelijkheid. Daarnaast kan tegen het landschap aangekeken worden als een stelsel van normen in de sociale werkelijkheid: het 'juiste landschap'. De maakbaarheid van het landschap staat daarbij centraal. En tot slot is er het 'waarachtige landschap' dat vanuit een expressieve houding kan worden waargenomen als een stelsel van waarden in ons innerlijk. Het gaat hierbij om de emotionele ervaring en beleving van het landschap.²

Willekeurig is de indeling van Jacobs geenszins. Achter de indeling in het ware, het juiste en het waarachtige landschap zit een diep in de filosofie verankerde opvatting over de drie drijfveren van de mens: denken, willen en voelen.² In Nederland, waar het landschap is ingericht door de mens, ligt deze benadering dan ook zeer voor de hand.

Bij nadere bestudering van het landschapsmodel van Jacobs valt op dat dit model deels buiten het object van ruimtelijke planning en landschapsarchitectuur valt. Dit is opmerkelijk met het oog op de eerdere aanname dat ieder landschapsbegrip gezien mag worden als object van beide disciplines. Door de niet-stoffelijke benadering, krijgt het landschap een ander perspectief.

Landschapsarchitecten worden in hun werk misschien gedreven door hun eigen norm, de maatschappelijke normen dreigen onderbelicht te blijven. Afhankelijk van

Stijn Heukels

Student 'Landschap, planning en ontwerp' (WU)

Stijn.Heukels@wur.nl

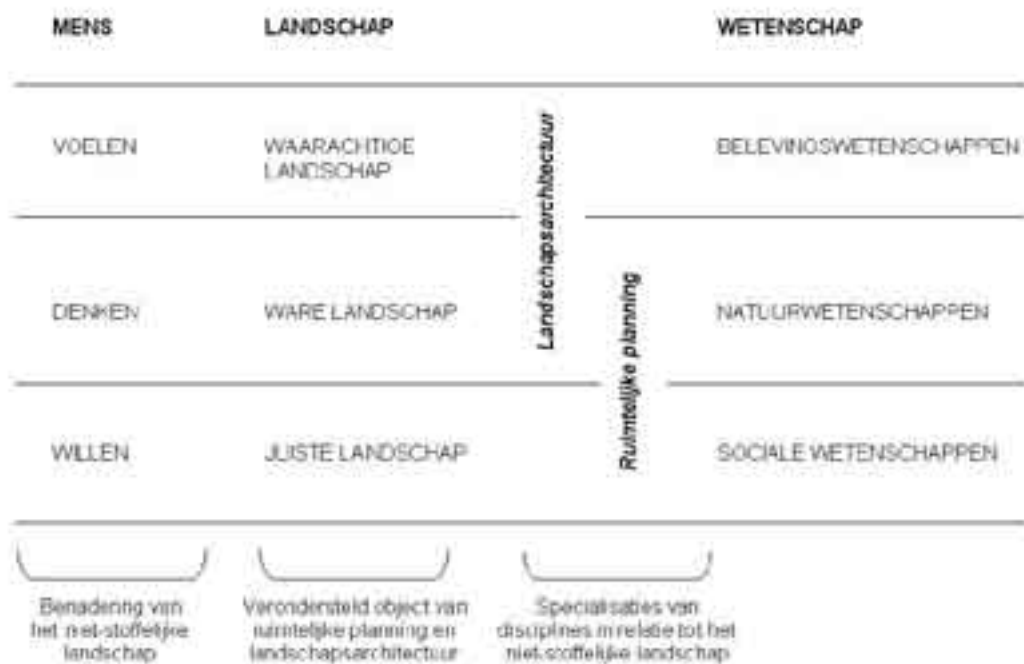
de manier waarop landschapsarchitectuur wordt uitgeoefend, kan het vooral een artistieke discipline zijn.³ Daarmee staat het waarachtige landschap centraal. Evengoed zullen plannen altijd voldoen aan de wetten van het ware landschap; ze zouden anders niet uitvoerbaar zijn. Wat de maatschappij *wil* blijft vooral een zaak van de planner. Hiermee blijft het juiste landschap onderbelicht.

Voor ruimtelijke planners geldt een zelfde soort verhaal. De wetten van het ware landschap moeten nageleefd worden om projecten succesvol te laten zijn. Planners staan ten dienste van de wil van de maatschappij en dragen zodoende bij aan de vorming van het juiste landschap. De emotionele ervaring van het landschap krijgt meestal pas aandacht als de planner klaar is met zijn werk en de architect actief wordt. Als gevolg daarvan gaat het waarachtige landschap pas meedoen op het moment dat de beslissing al genomen is.

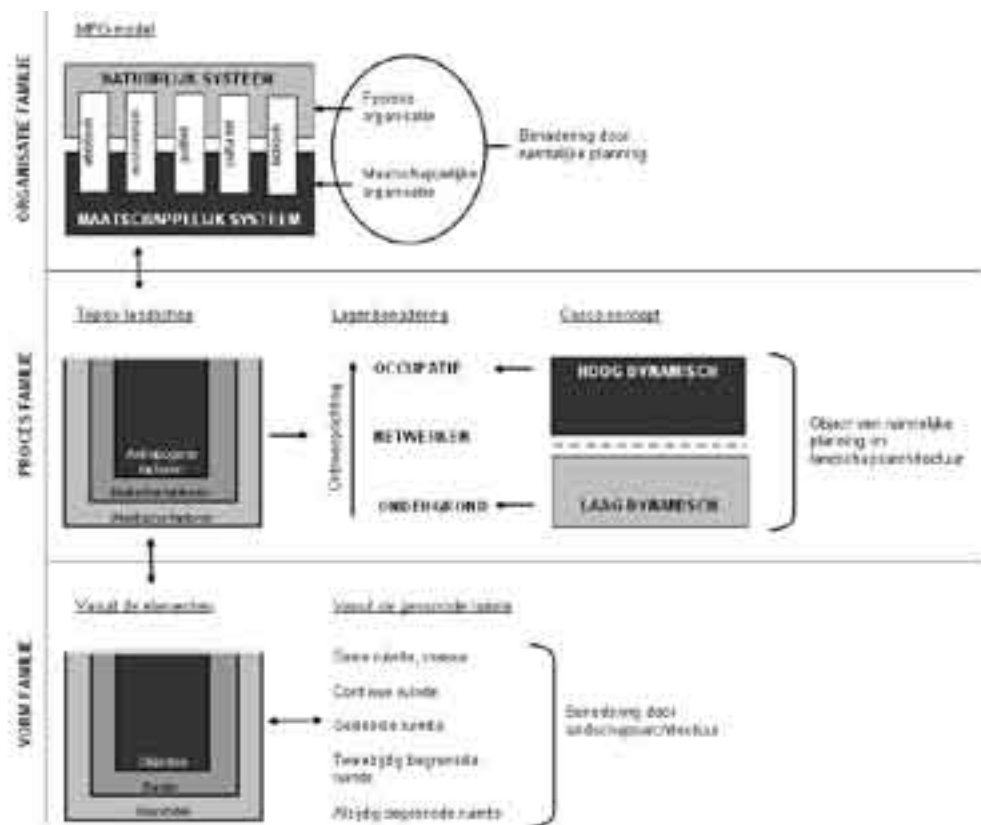
Het geschetste beeld van de rollen van ruimtelijke planning en landschapsarchitectuur moet genuanceerd worden. Natuurlijk zijn er planners die oog hebben voor de emotionele kant van ontwikkelingen en natuurlijk proberen veel landschapsarchitecten de maatschappij van dienst te zijn. Echter, ze zijn geen experts op het genoemde vlak. Er is sprake van specialisatie (figuur 1). De expertise van een landschapsarchitect is meer gericht op het waarachtige landschap, terwijl de planner meer kennis heeft over het juiste landschap. Alle expertise ten spijt, op het niveau van het ware, juiste en waarachtige landschap blijft een integrale benadering wenselijk. De wenselijke brede landschapsbenadering conflicteert met de disciplinaire specialisatie. Verondersteld dat de voorgaande analyse steekhoudend is, mag de disciplinaire verkaveling op z'n minst gerelativeerd worden.

Modelanalyse

De redenering die volgt uit de beschouwing van het landschapsmodel van Jacobs is tamelijk abstract van aard. Een meer op het stoffelijke landschap toegespitste vergelijking van ruimtelijke planning en landschapsarchitectuur is daarom nuttig. In antwoord hierop is een tweede analyse uitgevoerd.



Figuur 1: Voorstelling van het niet-stoffelijke landschapsmodel van Maarten Jacobs² met daarin aangegeven de expertises van ruimtelijke planning en landschapsarchitectuur.



Figuur 2: Positionering van families van stoffelijke (landschaps)modellen zoals die gebruikt worden door (Wageningse) ruimtelijke planners en landschapsarchitecten.

Deze betreft de modellen die landschapsarchitecten en ruimtelijke planners als theoretisch kader gebruiken. Deze modellen zijn te verdelen in een drietal families: de procesfamilie, de organisatie-familie en de vormfamilie (figuur 2). Deze indeling is afgeleid van het werk van Vrijlandt wat betreft de procesfamilie en de vorm-familie.⁴ De organisatiefamilie, die vanuit de landschapsarchitectuur minder relevant lijkt, is toegevoegd om recht te doen aan het werkveld van ruimtelijke planning. Het achterwege blijven van de organisatie-familie in het werk van Vrijlandt bevestigt dat er sprake is van een onvolledige perceptie van landschap.

De analyse die hier is uitgevoerd begint met de oudste benadering: het triplex-model. Dit mag worden gezien als de basis van de procesfamilie en als opzet voor de vormfamilie en de organisatie-familie. In het triplex-model is het landschap opgebouwd uit lagen. Dit principe is ook gebruikt in de lagenbenadering waarin expliciet een ontwerprichting is verbonden aan de verschillende lagen. Een andere bron van inspiratie voor de lagenbenadering was het casco-concept waarin onderscheid werd gemaakt in landschappelijk hoog en laag dynamische functies. De drie benaderingen hebben gemeen dat ze uitgaan van de systematiek van het landschap; ze gaan uit van het proces. Uitgaande van de opvatting dat landschap het gemeenschappelijke object van ruimtelijke planning en landschapsarchitectuur is, mag deze familie dus ook tot dat object gerekend worden.

In zekere zin geldt dit ook voor het MFO-model⁵. Deze benadering beschrijft de maatschappelijk-fysieke organisatie als een product van het maatschappelijk systeem en het natuurlijk systeem. De afzonderlijke systemen zelf kunnen worden gezien als het voorgenoemde object van ruimtelijke planning en landschapsarchitectuur (lees: landschap), terwijl de organisatie van de systemen heel duidelijk eigen is aan ruimtelijke planning. Vanwege dit laatste wordt dit model in de organisatie-familie geschaard. Overigens lijkt men in de nauw aan ruimtelijke planning verwante planologie van het fysieke systeem te zijn losgekomen⁶ (Box 1).

Landschapsarchitecten hebben uit het triplexlandschap (procesfamilie) een vormvariant afgeleid die op dezelfde wijze een hiërarchie kent van grondvlak, raster en objecten zoals het triplex-model abiotische, biotische en antropogene factoren kent. Hier komt het vormgerichte denken van landschapsarchitecten in naar

voren. Dit wordt uitvergroet in het model dat de gevormde ruimte centraal stelt⁷. Het is duidelijk dat deze modellen een sterke relatie hebben met de benadering van landschap door landschapsarchitectuur. Beide modellen worden door Vrijlandt in de vormfamilie geplaatst. De beschreven modellen van ruimtelijke planning en landschapsarchitectuur laten zien waar de verschillen tussen de vakgebieden tot uitdrukking komen. Het beeld bevestigt de conclusies naar aanleiding van het bestuderen van het landschapsmodel van Maarten Jacobs. Ruimtelijke planning concentreert zich op de organisatie van het landschap (die in belangrijke mate bepaald wordt door het juiste landschap) en landschapsarchitectuur richt zich op de vorm van het landschap (die vooral samenhangt met het waarachtige landschap).

Interdiscipline

De specialisatie die wordt beschreven door de dichotomie zou niet ten koste moeten gaan van de breedte waarin het landschap wordt gezien. Landschap is de resultante van complexe in de natuur en in de samenleving verankerde processen. In de planvorming moet zoveel mogelijk rekening worden gehouden met dat gegeven. Dat maakt specialisatie niet onmogelijk, maar het scheidt een voorwaarde: er moet interdisciplinair gewerkt worden. Dit is meer dan multidisciplinair werken. Interdiscipline wil zeggen dat er over de grenzen van disciplines heen wordt gekeken, terwijl multidisciplinaire enkel aanduidt dat meerdere disciplines een bijdrage leveren.⁸

Om die samenwerking mogelijk te maken,

Box 1: Verschil tussen ruimtelijke planning en planologie

In de syllabus behorend bij het vak "Grondslagen ruimtelijke planning" dat aan Wageningen Universiteit wordt gegeven, valt over planologie te lezen: "het formeel object (de benadering van het object, red.) betreft de organisatie van besluitvormingsprocessen"⁶. Besluitvormingsprocessen spelen zich per definitie in het maatschappelijk systeem af. Een dergelijke verenging van de benadering van het object lijkt inderdaad alleen acceptabel indien over planologie in plaats van ruimtelijke planning wordt gesproken. Het begrip 'ruimte' impliceert een directe relatie met de (fysieke) omgeving. Deze constatering heeft ook consequenties voor de dichotomie. Planologie vormt (in tegenstelling tot ruimtelijke planning) blijkbaar niet per definitie een dichotomie met landschapsarchitectuur. Het is maar de vraag of een dergelijke beperkte kijk in het geval van planologie wel te verantwoorden is.

moet de gezamenlijke basis, het landschap, benut worden. Dit lijkt wellicht een cirkelredenering, maar het is slechts de bevestiging van het feit dat landschap het bindende deel van de dichotomie is. We zullen aandacht moeten besteden aan het ontwikkelen en het onderhouden van gedachtegoed dat een gemeenschappelijke benadering van landschap mogelijk maakt.

Hier zijn twee mogelijkheden voor. De eerste mogelijkheid is het leggen van de nadruk op attitudevorming in het onderwijs. Studenten zou geleerd moeten worden vanuit de landschappelijke context, en met name vanuit de processen daarin, te denken. In zekere mate is dit in de Wageningse opleiding al gerealiseerd. De tweede weg betreft de verdere ontwikkeling van methodieken die het landschap als basis hebben. Het gaat erom modellen aan te passen aan de opvattingen over de betekenis van het begrip landschap door de tijd. Het is nog niet zo lang geleden dat we onder landschap niet veel meer verstonden dan wat Maarten Jacobs typeert als het 'ware landschap'. Vervolgens zou dit begrip moeten doorwerken in het onderwijs. Het is verontrustend hoe weinig er, met name in de specialisatie ruimtelijke planning met de aanwezige kennis op dit vlak wordt gedaan. Door met modellen uit de procesfamilie te werken, zijn ruimtelijke planners en landschapsarchitecten goed in staat om de gezamenlijke basis te benutten.

Bij een park- of tuinontwerp zullen er misschien minimale problemen optreden als niet expliciet aandacht is besteed aan de proceskant van landschap. In regionale context is het echter onmogelijk om dit aspect over het hoofd te zien. Het gaat niet alleen om inpassen in het landschap, maar ook om het stellen van het fysieke landschap als voorwaarde voor mogelijke ontwikkelingen. De proceskant zou richtinggevend moeten zijn voor planning en ontwerp.

Tot slot kom ik terug op het fenomeen dichotomie. De tweetand die de dichotomie beschijft is enigszins bescheiden in verhouding tot de veelzijdigheid van de vakgebieden. Dirk Sijmons noemt het: "onontkoombaar en buitengewoon noodzakelijk dat er, binnen de enorme brij die nu tuin- en landschapsarchitectuur heet, op een paar condensatiepunten aan gespecialiseerde afstudeerrichtingen wordt gewerkt"⁹. Voor ruimtelijke planning of planologie kan een vergelijkbaar betoog worden gehouden. Sterker,

gesteld zou kunnen worden dat sommige condensatiepunten de disciplinaire grenzen van ruimtelijke planning en landschapsarchitectuur overschrijden. Zo beschrijft Kleefmann¹⁰ een planningsbenadering waarin met behulp van creatieve sprongen nieuwe toekomsten worden voorgesteld: planning als richtingzoeken. Het ontwerp karakter van deze benadering is evident. We zouden daarom de dichotomie kunnen inruilen voor een "polytomie". Een polytomie benadrukt de verscheidenheid aan activiteiten die binnen de grenzen van ruimtelijke planning en landschapsarchitectuur plaatsvinden. We kunnen de dichotomie handhaven als middel tot typologie; de dichotomie als middel tot classificatie doet geen recht aan de activiteiten die zich op het grensvlak van de disciplines afspelen. De grens tussen ruimtelijke planning en landschapsarchitectuur moet gerelativeerd worden. Interdiscipline is een gepast antwoord op de veelzijdige verknoppingen van beide vakgebieden.

Dit artikel is gebaseerd op een essay van Stijn Heukels over de dichotomie van ruimtelijke planning en landschapsarchitectuur¹¹.

Noten

1 Een dichotomie is een indeling in tweeën; in de plantkunde een vertakking waarbij een stengel zich in twee gelijkwaardige stengels verdeelt. (zie 8) 2 Maarten H. Jacobs (2002), *Landschap 3, het ware, juiste en waarachtige landschap*, Wageningen, Alterra. 3 Klaas Kerkstra verstaat onder het landschap: "vorm (het attribuut der dingen waardoor zij op zichzelf zichtbaar, tastbaar of visueel voorstelbaar zijn) van het land." (A. Joren Jacobs (2004), *Geschiedenis van de kunst, de architectuur en de landschapsarchitectuur, Vrije uitwerking van de aantekeningen van Ir. Klaas Kerkstra in het deel landschapsarchitectuur*. Niet gepubliceerd.)

4 Peter Vrijlandt (2002), *Concepten in de landschapsarchitectuur*, Wageningen, Wageningen Universiteit. 5 Marjan C. Hidding, Adri van den Brink, Johan Heinen, John Kragting (2002), *Planning voor stad en land*, Bussum, Coutinho. 6 Staf leerstoelgroep Landgebruiksplanning (2002), *Grondslagen ruimtelijke planning*, Wageningen, Wageningen Universiteit. 7 W. Th. Wassink volgens Vrijlandt (2002). 8 Vrij naar: C. Kruyskamp (1976), *Van Dale, Groot woordenboek der Nederlandse taal*, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff.

9 Dirk Sijmons (2002), *Landkaartmos en andere beschouwingen over landschap*, Rotterdam, Oio.

10 Fer Kleefmann (1984), *Planning als zoekinstrument*, 's-Gravenhage, Vuga. 11 Constantijn Heukels (2004), *Gemeenschappelijke denkkaders voor de ruimtelijke experts, de dichotomie van ruimtelijke planning en landschapsarchitectuur*. Niet gepubliceerd.

Bob de bouwer

Nu dat de eerste voorjaarskleuren te zien zijn, ben ik geneigd alles positief te bekijken. Alles groeit en heeft een hoopvolle toekomst in het verschiet. En zo wordt een terugblik op 15 jaar Laboratorium voor Ruimtelijke Planvorming al snel gekleurd. Geel is de kleur die nu vaak te zien is. De Forsythia achterin mijn tuin, die normaal vreselijk is gedurende de zomer en de kale winter, voert de boventoon als ik 's ochtends mijn raam uitkijk. En ook de lichtroze kleur van de kersenboom (die al maanden aan het bloeien is, de verdwaasde ziel) sprankelt niks dan luchtigheid over mijn heen. En straks gaat de doodgewaande Cornus Kousa in de vlonder van onze Hucht binnentuin ook weer schitteren met grote geelwitte bloei.

Zo af en toe heeft er in de afgelopen 15 jaar ook iets gebloeid. Net zo betoverend en onschuldig als de voorjaarsbloeier. Mijn studie begon 15 jaar geleden, dus ik kan het weten. De meeste tijd was het somberen en strijden om het hoofd boven water te houden. In de praktijk echter bloeide alle vormen van ruimtelijke planvorming als nooit tevoren. Barcelona is meermalen gekopieerd in de Nederlandse binnensteden. Parken werden weer populair en voor veel geld opgeknapt. De Vinex diende zich aan en gaf ontwerpers en planners de gelegenheid om op grote schaal te experimenteren. Natuurontwikkeling werd gemeengoed en individuele burgers kregen door dat ze al dan niet georganiseerd de boel goed konden ophouden (in hun voordeel). Er is wat afgeklooid en gehobbied.

Soms denk ik wel eens dat het aan mijn generatie is om het geklooi uit te pluizen en te systematiseren. De babyboomers zullen hun hobby wel niet af kunnen leren. En als ze nog tot hun 70^{ste} door moeten blijven werken, zijn we er voorlopig dus nog niet vanaf. Aan mij en andere jongere generaties om pun te ruimen en uit te leggen wat er goed en fout in elkaar geklust is.

Zo ben ik er van overtuigd dat we genoeg onderdelen hebben ontwikkeld om onszelf een identiteit te verschaffen. De lagenbenadering in al haar rijke varianten; de modellen van horizontale en verticale samenhang; de actoren typeringen; de samenhang 'door de schalen heen'; methoden om de genius loci in een plan of ontwerp in te passen... Maar het zijn nog maar onderdelen met weinig samenhang en ongelooflijk naïeve onderlinge verbindingen. Een mooi klusje voor een legioen aan landschappers. Kunnen we het maken?

Eerst maar eens systematiseren en categoriseren en daarna helder en overdrachtelijk uitdragen aan onze fans daarbuiten. Want er wordt genoeg van de academische wereld verwacht. En juist niet NOG meer geklooi, maar wijze systematiek om keuzes te kunnen maken. GEEN broddelwerkjes meer, maar heldere overzichten wat het kaf en wat het koren is. Simpel, bijna modernistisch. Maar onvermijdelijk veelvormiger dan het saaie strakke witte 'licht, lucht en ruimte' principe. Zodat we weer als experts met een recht van spreken kunnen worden ingehuurd, in plaats van als puinruimers die alleen maar met tweedehands spullen iets in elkaar mogen improviseren. We moeten fris zijn als buitenstaanders, niet belegen als familieleden. Met onze systematische kennis van de complexe planningsprocessen en creatieve ontwerpprincipes kunnen we aan productontwikkeling gaan doen. Nou ja, misschien ben ik wel een van de weinigen die hier enthousiast over kan worden...

Paul Roncken